

Tyekvicska Árpád

Személyes utószó Reiter László könyvéhez

A gyarmati levéltárnak is volt két nagy kutatója. Zólyomi Jóska volt az egyik, aki a múzeum éléről távozva lelt menedéket a Hétvezér út 26. nyáron is kellemesen hűvös falai között. Jóska a magyar millennium évében nem kevesebb, mint 39 napot töltött nálunk, hol épp valamelyik környékbeli falu történetét bogozva, hol pedig a történeti néprajz egy-egy újabb területére átcsapva, gyűjtve az anyagot értékes kutatásaihoz.

A másik nagy kutató Reiter Laci bácsi volt (jószerént nem is találkoztam gyarmatival, aki másként szólította volna őt). Laci bácsi, a kutatási napló tanúsága szerint 1981 és 1993 között 98, míg 1994 és 2006 között 262 napon nyitotta ránk az ajtót, közölt, kérdezett, de mindenekelőtt leadta a „rendelést” az aktuális iratcsomóra, amiből azután annak a sok kerek írásnak a jó része született, amit ebben a kötetben kötött csokorba szorgalmas munkával és szerető kézzel a szerkesztő.

Jóska és Laci bácsi között az évek folyamán nemes verseny alakult ki, tudniillik hogy azon évben melyikük lépi át először a levéltár küszöbét. Bár Laci bácsi közelebb lakott, valahogy mégis úgy alakult, hogy Zólyomi Jóskát nem tudta megelőzni. 2000, 2001, 2002 egyaránt a második helyet hozta neki. A következő évtől azonban egészen 2006-ig már övé volt a pálma. Jóska 2003-ban már csak kétszer nézett be hozzánk, s aztán jött a betegsége, majd a számunkra megrázó halála. Laci bácsi „egyeduralkodó” lett a levéltárban. Ritkán jött üres kézzel. Mindig mosollyal nyitott be hozzánk, és többnyire hozott valamit. Hol a plébánia-iratok

kutatása során fellelt kincsek másolatait, hol egy-egy fényképet, újságlapot, hozzá került iratot.

Jól emlékszem az itt közölt első tanulmánya fogantatására. *A napokban kezembe került egy érdekes kiadvány, mely a Balassa család levéltárában található 1193–1526 évek közötti iratokat dolgozza fel tudományos alaposággal* – írja Laci bácsi. Igen, szó szerint kell venni. A kötet a kézikönyvtár egyik polcán bújt meg a többi között, csak véletlenül akadt meg rajta Laci bácsi szeme, amíg a kikért iratokra várt. S a nap hirtelen fordulatot vett, az irományok másnapra maradtak, a Balassa család okmányregesztáiba merülten ült az asztal mellé, s jegyezte az általa érdekesnek talált kivonatokat.

Laci bácsi, jártában-keltében, gyakorta botlott efféle „érdekességekbe”. Hol egy könyv, hol egy tárgy, épület, tábla vagy akár a harangszó indított meg benne érdeklődést a látott, tapintott dolgok eredete iránt. A valóság létező tárgyait, dolgait szerette volna megszólaltatni és bemutatni. Azokat, amelyekbe nap mint nap belebotlunk és elsiklik rajtuk a tekintetünk, holott mind megannyi fontos történet hordozója.

Mélyen vallásos ember volt. Ez határozta meg emberi tartását, gondolkodását. Nem volt lázadó ellenzéki, hétköznapi természetességgel, látványos konfliktusok nélkül gyakorolta hitét a rendszerváltozás előtti évtizedekben is. 1990 után azonban egyszerre kinyílt, a maga csendes módján, távol tartva magát a közéleti csatározásoktól, ott volt minden olyan kezdeményezésnél, ahol a józan ész szavával, tollal és a tőle elválaszthatatlan fényképezőgépével egyszerre dokumentálhatta a múltat és a jelent. Majd valamennyi helyi és megyei sajtóorgánumban ott találjuk írásait, rövid közléseit, egy-egy régi fotóhoz fűzött ismertetéseit.

Kötődése magyarázza, hogy írásainak számos darabja az egyháztörténethez tartozik. Kötetünk két külön fejezete gyűjti össze ezeket. A szentségimádás helyei, a templomok berendezései, az ereklyék, szobrok, tárgyak, képek sora jelenik meg a kicsiny írásokban, melyekhez hozzátartoznak a város temetőiről szóló feldolgozások is. Ez a világ szorosan hozzátartozott az életéhez. Talán a legszorosabban.

Pusztuló sírjaink*

A gyarmati temetőkből körülbelül kétszáz olyan sírjelről van régebről és a közelmúltból színes diafelvétel, amelyek egyrészt szép alkotások, másrészt pedig a sírjel alatt fekvők mint közéleti emberek kapcsolódtak a városhoz. A napokban is ezek kiegészítése miatt járkáltam a sírhalmok között, és bizony vegyes érzések kavargtak bennem. Mit is tapasztaltam? Több olyan követ találtam, amelyek kegyeletsértő módon hevernek szanaszét, több darabba törve.

Mi hát a teendő? Mi lenne megnyugtató cselekedet ezen állapotok megszüntetésére? A műemléki felügyelőség álláspontja szerint minden száz évnél öregebb sírjel már védett. Ezeket nekünk is méltó helyen kellene összegyűjtenünk. Egyeztetések alapján alkalmas terület lehetne a Patvarci úti kistemető dombján a görögkeleti egyház volt temetője. Ennek átengedésétől talán nem zárkozna el a római katolikus egyház sem.

Kik gondoskodhatnak a holtak emlékeinek, rajtuk keresztül múltunknak ápolásáról? Csak az élők. Ez egyben sokat emlegetett önbecsülésünknek is egyik fokmérője lehet(ne).

Úttörő írások ezek, hiszen megelőzőleg a hívek alig-alig kaptak hírt az egyházközség, a templom múltjáról, a szent ereklyék

* A vastaggal szedett szövegrészeket Reiter László könyvéből idézem

eredetéről, a harangokról, a múltbeli vallásos életről. Ha nem is megalapozásai ezek a később Hausel Sándor által megírt monografikus feldolgozásnak, ám bizonyosan magvetői annak abban az értelemben, hogy felkeltette a hívek, az egyházvezetők figyelmét, érdeklődését a közösség múltja iránt. Jellemzikszerzőjük alapállását azok az írások, amelyek a reformátusok, evangélikusok, a görögkeletiek templomairól szólnak. Hiányzott belőle az elzárkózó és kisajátító elfogultság, fiatalos nyitottság jellemezte őt az értékek befogadására.

Az írások sorát olvasva együtt éljük át Laci bácsi emlékeit, a gyermekkori élmények által felidézett múltkutatótól a jelenbeli sétákon való megszólítottáig. Így ír egy helyütt:

A gyászkocsi

Félszáz évvel ezelőtti gyermekkori élményeimben elevenen élnek azok a találkozások az elmúlással, amikor a gyarmati utcák valamelyikén végighaladt egy temető felé tartó komor menet, és mi gyerekek nem a haláleset fájdalmát fogtuk fel, hanem áhítattal bámultuk a díszes, csupa üveg, fekete kocsit, melyben színes virágokkal övezve, koszorúkkal borítva látszott a koporsó. A két háború közti években még elevenen élt a halottasháztól való temetés szokása, és erre úgy a katolikus, mint az evangélikus felekezetűeknek megvolt a külön-külön díszes gyászkocsijuk. A kocsiszín a Patvarci utcában volt, közvetlen az iskola után, amit két nagyméretű fakapu zárt le az utca felől. Ma már sem ez, sem pedig a kocsik nincsenek meg.

Laci bácsi írásaiban egyszerre volt forrása a múltidézésnek és megszólaltatója a történelmi dokumentumoknak. S mindezt

színezte, kontúrozta személyes vonzódása a képek által rögzített valósághoz. Megannyi írása tulajdonképpen fotóközlés, amelyre Laci bácsi mint vázra, ráépítette azután a történetet. A fénykép nála nem melléklet, kísérő dísz, hanem többnyire a központi elem. Magyarázható ez mindenekelőtt Laci bácsi dokumentátori tevékenységével, hiszen gépével több évtized gyarmati közéletét rögzítette. De mutatja általános munkamódszerét is: írásaiban is mintha egy-egy zoomolással, kattintással kívánta volna közelebb hozni, rögzíteni az általa fontosnak, izgalmasnak talált múltbéli eseményeket, az azokat kifejező, megőrző épületeket, tárgyakat, momentumokat.

Tolnay Klári meg a többiek

Helytörténettel kapcsolatos elkötelezettségemet sok barátom és ismerősöm tudva, alkalmanként meglepnek egy-egy régi Balassagyarmaton készült fényképpel. Ezek nagy része a családi kapcsolatok miatt csak lemásolásra kerül hozzám gyarapítva gyűjteményemet, melyet végső célként a helyi honismereti gyűjteménynek szánok. Természetesen a reprodukcióval még nincs vége a gyűjtőmunkának, hiszen ahhoz, hogy az értékes dokumentummá váljék, a lehető legtöbb adatot be kell szerezni róla. Szerencsés esetben a kép eredetijének hátlapján megtalálhatók az adatok, de csak elenyésző számban, igen ritka esetben, így marad a feltáró munka azon része, hogy a képen lévő és még ma is élő személyeket megkérdezve igyeksem az azonosítást elvégezni.

Alkalmanként egy-egy régi fotót közreadva, nosztalgizásra készítjük a nyájas olvasót, vagy egy-egy kevésbé ismert képhez remélünk tőle segítséget. Akad majd nyilván nem is egy helybeli olvasónk, aki felismeri önmagát is a fotók valamelyikén, vagy netán segítséget tud adni egy-egy személy azonosítását illetően.

Írásainak tagolása egy más algoritmusban akár életírásként is felfogható. A gyermekkor emlékei, a foglalkozás (gyógyszerészet), a vallási közösség, az ezerszer végigjárt utcák, a látott házak, táblák, szobrok mind-mind kicsiny történetekké formálódnak cikkeiben. Mintha egy életutat és egy valóságos várossétát járnánk végig, egymásba kapcsolódva, a személyes élmények megidézésével és a tapasztalt valóság feldolgozásával. Ez egy ízig-vérig balassagyarmati ember időutazása és csendes esti sétája egyszerre, amit ilyen természetességgel, olthatatlan visszaemlékezési és megismerési szomjjal talán senki más nem tudott Balassagyarmaton megörökíteni.

Laci bácsi nem volt rendszerező történész, még történész sem, „csupán” a hely szerelmese, aki azt akarta megismerni és azzal másokat is megismertetni, amiből saját eredetét vette: a Várost. Szerencsére hiányzott belőle a filozok analizáló ösztöne, készsége, és megmaradt benne az egyes dolgokra való rácsodálkozás képessége, a „nagy összefüggések” után való örökös kutakodás helyett a részletek megismerésének vágya. A *Múltunk emlékei*, az *Ismeretlen ismerősök* című fejezetekbe sorolt írások, vagy a táblákról, szobrokról, épületekről szóló közlések rövid, megadott témára koncentráló képi láttatások, melyekhez a múlt, az eredet, a keletkezés kibontása csak a jobb megismerést szolgálja.

Laci bácsi úgy látott sétái során, ahogyan mások alig-alig, vagy a sorjázó, monoton hétköznapiakban egyáltalán nem. Így fogalmazza ezt meg ő maga a *Városvédő sarok* bevezető soraiban.

Pusztuló épületdíszjeink

Ha figyelmesen sétálunk utcáinkon, több tucatnyi épületdísz fedezhetünk fel a magasban. Ezek lehetnek különböző figurák, szobrok gipszből, kőből, de több épület tetején láthatók vasból, horganyzott lemezből megformált díszítések, sőt, még a pécsi Zsolnay-gyárnak a terméke is.

Zaklatott, rohanó tempójú világunkban az utca emberének nincs ideje arra, hogy a körülötte lévő szépségeket megcsodálja. Főleg, ha élete minden nap ugyanazon épületek, utcák, a lakás és munkahelye között zajlik. Elég a közlekedésre figyelni, közben a napi teendőkön gondolkodni. Ha idegen városba kerülünk, ott jobban rácsodálkozunk a színes műemlék házakra, stukkókra, épületdíszekre, pedig városunkból sem hiányoznak az ilyen jellegű szépségek! Sokszor az ide látogató idegen hamarabb észreveszi őket. Ha azonban mi is nyitott szemmel járunk – s nemcsak nézünk, látunk is –, biztosan felfedezzük az értékeket, a szépet, a megőrzésre méltót.

A helytörténet számára, fotódokumentumai mellett, talán legértékesebbek azok a feltárásai, amelyekkel 240 év balassagyarmati emléktábláinak keletkezését, sorsát dolgozta fel. Nem véletlen, hogy ezt a kutatását sikerült azután könyvben is közzétennie. E kötet egyik írásában a következőképp mutatja be a múlt és a jelen összefonódását, tükröződését ezekben a felületes szemlélő számára sokszor érdektelen vagy észrevétlen tárgyakban.

Emléktábláinkról

Mindenki addig él, amíg emléke él az utódok emlékezetében. Bölcs megállapítás, de így is igaz. Amikor napjainkban egyre több településen újítják fel a két világháború áldozatainak emlékét táblákon, emlékműveken, síremlékeken bevésve, akkor nekünk sem

szabad ezt tizedrangú tényként kezelni, és ha nem is új táblákkal adózunk hőseinknek, de legalább a régieket becsüljük meg!

Az emléktáblák, ezek a márványba vagy kőbe vésett tudósítások hírt adnak a jelenkor, és ha fennmaradnak, akkor az utókor emberének egy jeles évforduló, egy kiemelkedő személyiség vagy a táblák létrehozói számára nevezetes esemény megtörténtéről. Több emlékeztető tábla egy településen gazdagabb kulturális, irodalmi, társadalmi életre utal.

Kevesen zúgatták annyit a levéltár mikrofilmolvasóját, mint Laci bácsi. Kedvenc forrásait, a *Nógrádi Hírlap* tekercseit pörgette rajta, egy-egy évforduló, személy, emlékezetes esemény után kutatva. Írásainak meghatározó része született az ilyen böngészésből. Mind megannyi üzenet a mának. Megállít bennünket egy sírkő előtt, mely mellett máskor csak elsétálnánk, felidézve az első zsidó városi tanácstag, Chájjim Hofman orvos emlékét, bemutatja Szontagh Pál, Völgyi A. István vagy Balassa Pál és a többi nagy egyéniség, művész, politikus, városvezető alakját, tetteit, alkotásait.

De Laci bácsi nem csak a jelen és múlt hídjait építgette. Megragadta a mában történő dolgok összefüggéseit is. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a városháza felújításakor vissza kell festeni a városcímer eredeti színeit.

Városunk címeréről

Az ország településeit járva a legtöbb községháza vagy városháza homlokzatán látható az illető lakóhelyhez tartozó SZÍNES CÍMER. Az utóbbi két szót azért írtam csupa nagybetűvel, mert most Balassagyarmaton is kell(ene) történnie valaminek, hogy mi is a fent nevezett községek és városok sorába állhassunk. Ismeretes, hogy a mai városházát Wälder Gyula műegyetemi tanár tervei alapján 1914-ben építették az egykori Magyar Király Szálló helyén. Az akkori tervezőés

a helybeli kivitelező, Magos (Munk) Dezső csapata a tetőtér magasságában, a főhomlokzat tetején egy városcímert is megalkotott, mely napjainkig általában szürke színben volt látható. Az idők folyamán nem szorgalmazta senki, hogy eredeti színeivel jelenítsék meg. De van-e ennek akadálya most, 2002-ben? Hiszen szemünk előtt folyik az épület teljes külső felújítása. Azt hiszem, most minden feltétel együtt van. Fel van állványozva az épület a címer magasságáig, van megfelelő festék, vállalkozó is annak színhű kifestésére (beszéltem is vele személyesen). Bízom ennek megvalósításában, hogy az állványerdő lebontása után, mikor teljes szépségében előttünk áll ez a régi patinás épület, az erre járók büszkén nézhetik Balassagyarmat címerét. Jelképes is lesz ez a címer, hiszen a város polgárainak cselekedetei nem csak tettekben, de immáron a címerben is SZÍNESEK LESZNEK.

És Laci bácsi volt az, aki rögzítette a *csebkiverés* emlékére felavatott emléktábla történetét. *Létezik-e az eredeti emléktábla?* – teszi fel a kérdést egy 1990 első napjaiban megjelenő írásában. S a következő cikkekben tanúi vagyunk annak, ahogyan az idős gyarmatiak emlékezetében megőrzött múltfoszlányok alapján kezdeményezett rekonstrukció megfordítja a táblát, s eredeti díszében állítja helyre. Jelképesek is az ebben a néhány rövid tudósításban megfogalmazottak. Laci bácsi írásai is, mint a lelkes gyarmatiak, akik a negyvenes évek végén megfordított, újravészt, meghamisított emléktáblát *visszafordították*, az elfeledett vagy elfedett idők emlékeit fordítják felénk, vissza, kicsit magyarázva, kicsit szembesítve bennünket azzal a múlttal, melyhez a magunk élete is ezer szállal kötődik.

Ismeretlen ismerősök – ezt a címet adta a kötet szerkesztője a jeles gyarmatiak alakját felidéző fejezetnek. Laci bácsi mindenki ismerőse volt, hisz egész életét abban a közösségben élte le,

amelynek krónikásává szegődött. Érdeklődése a gyarmati cipészektől Erdélyi Saroltán át Madáchig, Mikszáthig terjedt. Nem csupán a hírességek érdekelték, hanem minden és mindenki, aki része volt egykor a város oly színes szövetének. Cigánymuzikusok, tűzoltók, leventék, színjátsszók elevenednek meg e kötet lapjain, élénk idézve azt a pezsgő, sokszínű társadalmat, amely a polgári Balassagyarmatot jellemezte. Laci bácsi demokrata volt, a szó legnemesebb értelmében. Írásai vallási, társadalmi, politikai különbségre tekintet nélkül vetítenek élénk alakokat, közösségeket, hagyományokat. Talán legszebb manifesztációi ennek a gondolkodásnak az általa sorozatban közölt osztályképek, amelyek sok évtizedes tanulóközösségeket mutatnak be, sorban, név szerint mindenkit, akinek alakja még felidézhető volt. S a képek mellett ott vannak a történetek, leírások, amelyek az egyéniséget meghatározó kis közösségeket élesztetik újra a városi lapok hasábjain. Hajszálerek ezek, melyek újraéledése, működésbe hozása egészségesebbé teszi a testet, a Várost.

Laci bácsi karcsú, törékeny alakja végleg kilépett a levéltár ajtaján, s megannyi ajtón, ahová kedves mosolyával oly gyakran belépett egykor. A templom, a *helytörténeti*, a múzeum, a *gyógyszerészet* – a Város, mind kevesebbek lettünk nélküle. *Mindenki addig él, amíg emléke él az utódok emlékezetében* – ezzel a mondattal kezdte az *Egy elfelejtett emléktábla* című írását. Ez a kötet arra is szolgál, hogy a nekünk *visszafordított* múlttal gazdagodva megőrizzük egy olyan ember emlékét, aki rajongással szerette Balassagyarmatot, s akit mindenki szeretett.